

Maja Rogač Stančević

PREISPITIVANJE TRAGIČKE KRIVICE U PROZI MILENKA BODIROGIĆA

Dalje se ne može. Njima je zabranjeno misliti utopiju, a to je kao da im je zabranjeno misliti. Mišljenje je utopijski poduhvat.¹

Bodirogićevi likovi gotovo kao da emaniraju Rilkeove stihove iz „Osme devinske elegije”: „To je sudbina: biti nasuprot, / ništa do to i vazda nasuprot.” Njihove pozicije fanatične i najčešće fatalne borbe protiv svakog vida konformizma variraju od zastrašujuće temeljne konfrontacije vladajućem diskursu do konačnog raskola čiji je zamah – metafizički. Njihove sudbine određuje *agon*, otpor prema „pervertiranoj energiji polisa”, kako je autor definiše, koja se očituje u kolektivnim zanosima političkih ideologija devedesetih, pratećim interpretacijama i revizijama vrednosti u kojima Rajić iz romana *Po šumama i gorama* (2019), kao uostalom i Mensur, pa i Orfan iz *Peska pjeskare* (2024), nužno vidi konačni zalazak, sasvim uslovno rečeno, *svog sveta*. Jer čini se da ga protivrečnost sopstvene prirode lišava mogućnosti da istinski pripada ma čemu izuzev *ideji* – levičarskoj, ovaploćenoj u Partizanskom pokretu, koja, nakon raspada Jugoslavije, u vladajućoj klimi povampirenja desnice, radikalno menja svoj predznak ili nestaje na obzorju platonizma. Pa ipak, kako zapaža pripovedač u romanu *Po šumama i gorama*, gotovo svi predmeti koje Rajić nosi, stari više decenija, proizvedeni su u bivšoj Jugoslaviji, državi koja za njega ostaje ključni topos pripadnosti. Možda i upravo zato što je konačno izgubljena, zauvek zaključana u sferi nostalgije za koju čak postoji i specifičan naziv, Rajićeva jugonostalgija nije sentimentalna, ona je vid askeze pred budućnošću koja nastaje bujanjem i bokorenjem ljudskog zla.

Paralelno s činjenicom da su u pitanju, kako sam autor kaže, „crveni romani”, prožeti levičarskom ideologijom koja zlo isključuje iz koordinatnog sistema, Milenko Bodirogić se, na uznemirujući način, dotiče problema zla, univerzalnog, a pomalo zapostavljenog u savremenoj književnosti. Zlo kao specifično čovekovo svojstvo, koje ga, za razliku od inteligencije ili osećajnosti, nepogrešivo razdvaja od životinja, manifestuje se u različitim aspektima ljudskog odnosa prema svetlu, a možda najizrazitije u nepojamnoj patnji nemoćnih bića, nepodnošljivoj *agoniji kratkog lanca*.

Bodirogić se ne bavi mnogo idealističkim aspektom komunizma, sadržanim, kako navodi Isaija Berlin, u predstavi da bi problemi pojedinaca i društva bili rešivi kad bi snage razuma i vrline mogle da pobede nemoral i neznanje, već altruističkim delanjem mladih, odmetnutih ljudi koji u šumama fašizmom okupirane zemlje, odnosno na groblju stradalih revolucionara (*Pesak pjeskare*), pronalaze prostor nepristajanja i slobode – njihovim konkretnim, mahom tragičnim sudbinama i putanjama koje Rajić u romanu *Po*

¹ Bodirogić, Milenko. (2019). *Po šumama i gorama*. Orfelin: Novi Sad, 160.

šumama i gorama, kao i Hajrija, Mensur i pripovedač u *Pesku pjeskare*, beleže i kojima ko-račaju sa, možemo slobodno reći, hodočasničkom posvećenošću. Način na koji Rajić čita o partizanima Fruške gore, Bugojna, Sarajeva, Kalnika, rekonstruišući njihove biografi-je kroz dostupan istoriografski materijal, gotovo je sakralan. Isto bi se moglo reći i za in-timnu obradu teme Husinske bune u *Pesku pjeskare* – Hajrija, Mensur, pripovedač i, do određenog momenta, Bogdan, sastaju se na Husinskom groblju, čuvajući narativ o pobu-ni gotovo kao tajno učenje koje ih povezuje mnogo dublje od bilo koje egzistencijalne okol-nosti. Ili bi bilo tačnije reći da je Hajrija sâmo utelovljenje poruke, njegov „Bog” – kako to eksplicira pripovedač, ili možda, u svojoj izraženoj androginoj lepoti, anđeo.

Rajićev „kućni oltar” ispunjen je svim elementima jednog sekularnog svetilišta – među njima, monografije partizana, na osnovu sveznajuće intoniranog pripovedanja go-spođe Bartulo, neodoljivo podsećaju na žitija ovih mučenika revolucije. U romanu *Po šu-mama i gorama* čini se da Bodirogić želi da održi napetost između bartulovske demisti-fikacije Rajićevog lika i pripovedačeve pozicije ljubavi koja se pažljivo ophodi prema tajni Drugog, integrišući je u subjektivnu sliku. Groteskni prizor izricanja „konačnih istina” o Rajiću nad pladnjem prženih kečiga obeležen je neskrivenim prezirom naratora (čini se i autora), ne toliko prema oblapornosti već prema toj dijalektici uproščavanja, a mo-žda i *elan vital*-u, koji rezultiraju u jednoj uznemirujuće ogoljenoj, a moguće je i, iz jedne perspektive, sasvim tačnoj slici. Gospođa Bartulo u svom pozitivizmu zadaje udar kom-pleksnoj i sofisticiranoj, ali u osnovi monolitnoj pripovedačevoj predstavi o prijatelju. Upravo ta dinamika narativne polifonije – pripovedač, Rajićev monolog i, konačno, po-zitivizam bartulovštine – daje ovom romanu karakterističnu pripovednu snagu.

Hajrijino učenje, *Praxis* iz *Peska pjeskare*, zadobija čak i svoju ikonografiju – ulje na platnu Ismeta Mujezinovića *Autoportret sa spomenicom* – na kojoj slikar, nag do pojasa i bos, stoji pred platnom, grudi probodenih partizanskom spomenicom, dok se s mesta gde je metal probio kožu slivaju dva tanka mlaza krvi. Simbol revolucije, tajna, telo i krv – sve ovo u Bodirogićevoj prozi tvori konstelaciju koja sasvim sigurno ima veću specifič-nu težinu od kritike društva. U načinu na koji Mensur govori o Husinskoj buni, na koji taj narativ prihvata i saopštava (ispoveda) kao najintimniju spoznaju, očita je žudnja za smislom koji nije nužno onostran, ali ima određenu crtu metafizičkog „suviška” u odno-su na sve što obuhvata društvena konvencija poželjnog i koji ga neminovno razdvaja od prizemnih, čak i plemenitih ciljeva.

Mada žudi za otkrivanjem „središta stvari”, kako priznaje u jednom svom podjed-nako beznadežnom monologu, Rajić, istovremeno, sumnja u mogućnost njegovog dose-zanja, ali ne i u središte samo. Tu puninu smisla on ipak naslućuje u čudesnim objavama koje se takođe čine kao neki vid epifanije – slika srna koje drhte u svojoj onostranoj gra-cioznosti, noseći poruku nedokučivog, uzmičućeg središta koje je za Bodirogićeve liko-ve mesto želje.

Meka moć visibaba pod sipkim snegom na Fruškoj gori (*Po šumama i gorama*), kao motiv, svakako je ponajmanje objava kapitulacije zime, ona mora biti više od toga – i ne slučajno aluzija upravo na esej Valtera Benjamina o Brehtovoj poeziji, njegove komenta-re pesama, posebno one o Lao Ceu („Čvrsto, shvataš, to je slabije”). Breht, čiji je književ-ni rad (pa i lirika) duboko ukorenjen u društvenopolitičke teme, svojim literarnim i lič-nim angažmanom predstavlja jaku levičarsku referencu, gotovo amblem. Tim povodom,

naročito u svetlosti romana *Po šumama i gorama*, nemoguće je ne prisetiti se hladnoće mračnih šuma u biću iz Brehtove pesme „O sirotom B. B.” (koju Benjamin takođe komentariše), pa i njegovog izraza „šetač” kojim opisuje Dantea i Vergilija – eleganciju i nonšalantnost njihovog bazičnog literarnog stava. S druge strane, Brehtov odnos prema Dostojevskom, kog smatra izrazito štetnim za duševno zdravlje čitalaca, neminovno asocira na Mensurov grozničavi monolog pred vladikom u *Pesku pjeskare* o jeftinoj teatralnosti *Braće Karamazovih* i odvratnosti ruskog mesijanizma.

U oba romana važi deviza: ništa nije isključivo ono što se čini da jeste, sve je referenca, viđeni i doživljeni svet ipak je ispunjen značenjem.

Rajić je istinski gerilac, *hodač*, partizan i apostol jedne neočekivano pronađene numinoznosti – ona je sadržana i iznova otkrivena u savršenoj žrtvi. U epifaniji, kako se čini, unapred izgubljene borbe ranjivih, i stradanja u svesnom potčinjavanju sopstvenog života plemenitom cilju opšteg dobra. Rajić je i „živi mrtvac”, kako samog sebe opisuje, odmetnik od životnih normativa, ali i osoba koja grabi u sopstvenu smrt, čineći sve suprotno konvencijama umiranja u savremenom svetu, pronalazeći tok svoje kontemplacije i oprostaja od života daleko od samrtničke postelje ili bolničke palijative, krećući se planinskim stazama kojima su tokom Drugog svetskog rata prošli partizani.

Mladog Mensura sudar s ratnom stvarnošću sunovraća u ludilo, a zatim u smrt. On završava u „mrtvom srcu grada” *nad kojim lebdi duh pijeteta* – na jednom od grobalja, koja je s pripovedačem rado posećivao. I Mensur je obezdomljen krvavim cepanjem bivše države u kojoj je *zgasnula zvijezda* – Jugoslovenska narodna armija koja petokraku zamjenjuje dvoglavi orlom, četničkim obeležjem, za njega je slika nepovratnog urušavanja sveta.

Hamartija u oba Bodiropićeva romana, *Po šumama i gorama* i *Pesak pjeskare*, kao da predstavlja upravo to radikalno nepristajanje na sasvim tipičnu dozu konformizma pred devijantnošću okruženja i nespремnost da se odustane od borbe koja je, racionalno gledano, uzaludna. I za Rajića iz prvog i za Mensura iz drugog Bodiropićevog romana kompromis bi značio opstanak u ljudskoj zajednici po cenu lične slobode, a konfrontacija, koja je autentična i neizbežna, znači neminovno stradanje. Reč je o snazi koja zadobija svoju veličinu upravo s obzirom na krhkost subjekta, sačinjenu od najličnijih i najopštijih slabih mesta ljudskosti.

Likovi Bodiropićeve proze su literarni – uronjeni u narative koji ih određuju, a to su uvek *uski putevi* manjine kojima se kreću ophrvani teretom društvene neprilagođenosti. U prozi ovog autora prepoznatljiv je pripovedni kvalitet koji bi se mogao nazvati krležijanskim, a očituje se (i) u reinterpetiranju kobne vehementnosti likova i iz nje iznikle neuralgije koja ih pokreće, vodeći ih sve do neminovne eskalacije njihove različitosti, a upravo ona određuje i privlači splet tragičnih okolnosti i lični udes. Likovi romana *Po šumama i gorama* i *Pesak pjeskare* svrgavaju čitav jedan poredak koji ne uspeva da ih zadrži brojnim konvencijama ljudskog društva, zalazeći opasno u zonu asocijalnog, pa i sumanutog; nošeni su porivom koji bi bio jednako legitiman i u antičkoj tragediji – pobunom pred zakonom jačeg i zloupotrebom moći koja se ispoljava u različitim aspektima stvarnosti.

Jezička izuzetnost je dominantna odlika Bodiropićevog pripovedanja. Raspolučeni jezik jedne bivše države, koji možemo definisati kao srpskohrvatski, u velikoj meri odre-

đu je identitet pripovedača i likova. Briljantnost s kojom Bodirogić prelazi s ekavice na ijekavicu, način na koji nanovo spaja ideološki prekinute jezičke niti hrvatskog i srpskog, priznajući njihova narečja kao jedinu postojbinu otpornu na nasilno prekrajanje istorije, predstavlja jednu od najliterarnijih odlika proze ovog autora. Kako je to eksplicirano u romanu *Po šumama i gorama*, ijekavica može biti i otpor prema licemerju novog jezičkog puritanizma, „čistunskih” jezika nastalih kao rezultat poriva razgraničenja.

U primetnoj tendenciji spuštanja pripovedačkog fokusa savremene proze ka polju svakodnevnog, romane Milenka Bodirogića *Po šumama i gorama* i *Pesak pjeskare* karakteriše specifičan *povratak patosa*, ne više kao „lešinarske emocije”, kako to s odbojnošću definiše Fraj, već kao doprinosa tradiciji proučavanja tragično izdvojenog duha, duge povesti o slamanju individue (koja bi mogla biti slična nama) u nezadrživom sukobu između unutarnjeg i spoljnog sveta.